

Date: 9th October-2026

QADIM VA O'RTA ASRLARDA MARKAZIY SUG'IDNING JANUBI-G'ARBIY HUDUDLARI MADANIYATI (NUROBOD VOHASI MISOLIDA)

Bajaruvchi: Botirov Ilhomjon Rajobovich

Ilmiy rahbar: t.f.d., prof. Xolmatov Normuhammad O'rozovich

0009-0006-2287-6136 ilxomjonbotirov.1991@gmail.com

KIRISH

Markaziy Osiyoning antik va ilk o'rta asrlar tarixi va madaniyatini o'rganishda hududiy mikrovohalarning arxeologik hamda tarixiy-geografik o'rnini majmualari (kompleks) tadqiq etish alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Sug'id sivilizatsiyasi o'zining yuksak shaharsozlik madaniyati, hunarmandchilik maktablari, xalqaro savdo va diplomatiya aloqalaridagi tutgan o'rni bilan dunyo sharqshunosligi hamda arxeologiyasida yetakchi o'rinlardan birini egallaydi.

Markaziy Sug'idning janubi-g'arbiy qismini tashkil etuvchi Nurobod vohasi (tarixiy-geografik jihatdan Nurobod tumani, Qarnob cho'li etaklari, Jam, Sazag'an va unga tutash hududlar) o'zining geografik joylashuviga ko'ra o'troq dehqonchilik va chorvador chorvadehqonchilik madaniyatlari tutashgan chorraha hisoblanadi. Ushbu voha shimoldan va shimoli-sharqdan Zarafshon daryosi vohasining unumdor yerlari, janub va janubi-g'arbdan esa Qashqadaryo vohasi hamda Qarnob cho'li bilan chegaralanadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, shu kunga qadar Markaziy Sug'idning yirik shahar markazlari (Afrosiyob, Varahsha, Panjakent kabi) atroflicha o'rganilgan bo'lsada, uning janubi-g'arbiy periferiya (chekka) hududlari — xususan, Nurobod vohasidagi qadimgi va o'rta asrlarga oid aholi punktlari, istehkomlar va qabristonlar (nekropollar) yaxlit bir tizim sifatida maxsus dissertatsion darajada yetarlicha tahlil qilinmagan. Ustoz Normuhammad O'rozovich Xolmatov ilmiy rahbarligida olib borilayotgan ushbu tadqiqot aynan ushbu bo'shliqni to'ldirishga xizmat qiladi.

TADQIQOTNING MAQSADI, VAZIFALARI VA METODOLOGIYASI

Tadqiqotning bosh maqsadi — qadimgi davrlardan (mil.avv. VI-IV asrlar) to rivojlangan o'rta asrlargacha (IX-XII asrlar) bo'lgan davrda Nurobod vohasining moddiy va ma'naviy madaniyatini, shaharsozlik, me'morchilik, kulolchilik, savdo-iqtisodiy hamda etnokultural jarayonlarini xolis ilmiy hamda arxeologik manbalar asosida tahlil qilish va uning Markaziy Sug'id madaniyati tizimidagi o'rnini belgilashdan iborat.

Tadqiqotning asosiy vazifalari:

- Nurobod vohasining tarixiy-geografik chegaralari va arxeologik kartografiyasini shakllantirish;
- Vohadagi antik va ilk o'rta asrlarga oid yodgorliklarni (manzilgohlar, kurgansimon tepaliklar, mudofaa inshootlari) tipologik tasniflash;
- Moddiy madaniyat ashyolari (sopol idishlar, metal buyumlar, numizmatik topilmalar) tahlili orqali mahalliy hunarmandchilik rivojini ko'rsatish;
- Nurobod vohasining Buxoro, Samarqand va Kesh (Qashqadaryo) vohalari bilan madaniy-savdo aloqalarini aniqlash;

Date: 9th October-2026

- Diniy e'tiqodlar, dafn marosimlari (ostodonlar, qabristonlar) hamda islomlashuv bosqichlarini yoritish.

Tadqiqot metodologiyasi va manbalar bazasi: Ishda xronologik, qiyosiy-tarixiy, arxeologik tipologiya va majmualiy tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqot manbalarini Y.G.Gulyamov, V.A.Shishkin, G.V.Shishkina, O.I.Isakov, N.O.Xolmatov va boshqa ko'plab o'zbek hamda xalqaro arxeolog-tarixchilarning dala-tadqiqot hisobotlari, topilmalar kataloglari va numizmatik ma'lumotlar tashkil etadi.

Nurobod vohasidagi qadimgi va o'rta asrlar yodgorliklari o'zining joylashuvi bo'yicha asosan soy va buloq bo'ylarida, shuningdek, cho'l zonasiga tutashgan strategik tepaliklarda joylashgan. Arxeologik izlanishlar shuni ko'rsatadiki, bu yerda ilk aholi manzilgohlari miloddan avvalgi I mingillikning o'rtalaridan boshlab vujudga kelgan.

Antik davr me'morchiligi va istehkomlari: Miloddan avvalgi IV - milodiy IV asrlarga oid yodgorliklar strategik jihatdan muhim mudofaa xarakteriga ega. Vohada mavjud bo'lgan ko'plab tepaliklar (masalan, Qarnob, Jam, Sazag'an atroflaridagi qadimgi istehkomlar) xom g'isht (hajmi 40x40x10 cm, 42x42x12 cm) hamda paxsa bloklaridan barpo etilgan. Bu istehkomlar nafaqat mahalliy dehqonchilik jamoalarini, balki chorvador qabilalar hujumidan himoyalash uchun xizmat qilgan.

Ilk o'rta asrlar va rivojlangan o'rta asrlar shaharsozligi (V-XII asrlar): V-VIII asrlarda Sug'id tili va madaniyatining ravnaq topishi Nurobod vohasidagi qishloq-ko'cha va saroy-istehkomlar tuzilishida ham o'z aksini topgan. Vohada 'dehqon'lar (feodal yer egalari) qal'alari hamda atrofida joylashgan 'rabad' va 'shahriston' elementlariga ega kichik shaharchalar shakllangan. Ixshidiylar hamda keyinchalik Somoniylar va Qoraxoniylar davrida ushbu yodgorliklar ma'muriy va savdo markazi sifatidagi mavqeini saqlab qolgan.

Nurobod vohasidan topilgan moddiy-madaniyat topilmalari orasida eng ko'p uchraydigan va xronologik davrlashtirish imkonini beradigan manba — bu sopol buyumlardir. Vohaning kulolchilik mahsulotlari bir necha asosiy bosqichga bo'linadi:

1) Yevdemid va Qang' davri sopollari (mil.avv. III - milodiy II asrlar): Yupqa devorli, sifatli loydan tayyorlangan va qizil hamda jigarrang angob berib pardozlangan idishlar (ko'zalar, qadahlar, xumchalar). Bu idishlar Markaziy Sug'idning poytaxt markazlari xumdonlarida tayyorlangan mahsulotlar bilan bir xil texnologiyaga ega.

2) Ilk o'rta asrlar sopollari (V-VIII asrlar): Profil qilingan labli, shtamp bosilgan va o'yma naqshli idishlar keng tarqaladi. Ushbu davrda suv va g'alla saqlashga mo'ljallangan ulkan xumlar hamda ro'zg'or idishlari ko'paygan.

3) Sirlangan kulolchilik (IX-XII asrlar): Somoniylar va Qoraxoniylar davrida sirlangan va oq, yashil, jigarrang bo'yoqlar bilan arabiy xattotlik (kufiy) yozuvlari hamda o'simliksimon naqshlar solingan sopollar voha madaniyatining gullab-yashnaganidan dalolat beradi.

Voha hududidagi qabristonlar va turar-joy qoldiqlaridan bronza, temir hamda kumushdan tayyorlangan metall buyumlar topilgan. Ular orasida temir paykonlar (uch qirrali va yaproqsimon), bronza ko'zgular, bilaguzuklar, uzuklar va kiyim-kechak bezaqlari mavjud. Metalsozlikda chorvador ko'chmanchi qabilalar (sak-massaget, kupon-kidariy) va o'troq Sug'id badiiy an'alarining o'zaro ta'siri yaqqol seziladi.

Date: 9th October-2026

Nurobod vohasi Buyuk Ipak yo'lining tarmog'i hisoblangan Buxoro-Samarqand va Samarqand-Kesh ichki savdo arterialari tutashgan chorrahada joylashgan. Vohada amalga oshirilgan arxeologik va numizmatik izlanishlar shuni ko'rsatadiki, savdo-sotiq mahalliy va mintaqalararo darajada juda faol bo'lgan.

Numizmatik topilmalar: Vohadan topilgan tangalar xronologik jihatdan quyidagilarni tashkil etadi:

- Baktriya va Antik Sug'id tangalari imitatsiyalari (mil.avv. II - milodiy II asrlar);
- Kushon va Kidariy tangalari;
- Ixshidiy va Sug'idixshid tangalari (chorsu shaklidagi teshikli bronza tangalar, VI-VIII asrlar);
- Somoniy va Qoraxoniylar dirhamlari hamda fislari (IX-XII asrlar).

Ushbu tangalarning mavjudligi Nurobod vohasi aholisining pul-tovar munosabatlariga chuqur tortilganligini, Buxoro, Afrosiyob va Kesh bozorlari bilan uzviy iqtisodiy aloqada bo'lganini isbotlaydi.

Qadimgi va ilk o'rta asrlarda Nurobod vohasi aholisining ma'naviy dunyosi va diniy tasavvurlari murakkab hamda sinkretik xarakterga ega bo'lgan. Vohada o'troq zardushtiylik e'tiqodi va mahalliy an'anaviy kultlar yetakchi o'rin tutgan.

Ostodonlar va dafn marosimlari: Ilk o'rta asrlarga oid mozar-qo'rg'onlar va paxsali xilxonalardan loydan tayyorlangan ostodonlar (assuariylar) topilgan. Ushbu ostodonlar yuzasida tushirilgan tasvirlar — Zardushtiylik ma'budalari (Anahita, Sraosha, Mitra ramzlari), o'simlik va hayvonot dunyosi unsurlari aholining narigi dunyo haqidagi tasavvurlarini aks ettiradi.

Terrakota haykalchalari va kichik plastik san'at: Vohadan Anahita ma'budasi va otoboblar kulti bilan bog'liq bo'lgan terrakota (sochli, tojsimon bezakli) haykalchalar hamda hayvonlar (ot, qo'chqor) figuralari ko'plab topilgan. Ot va qo'chqor kulti ko'chmanchi va yarim chorvador aholining Sug'id madaniyatiga qo'shgan ta'sirini ko'rsatadi.

Islom madaniyatining tarqalishi: IX-X asrlardan boshlab vohada islom dinining kirib kelishi bilan dafn marosimlari o'zgarib, ostodonli dafn etish amaliyoti tugaydi. Qabristonlarda sodda islomiy qabrlar va maqbaralar barpo etiladi.

. XULOSA

Nurobod vohasi qadimgi va o'rta asrlarda Markaziy Sug'idning shunchaki passiv periferiya hududi bo'lib qolmay, balki o'ziga xos va dinamik rivojlangan madaniy-iqtisodiy hududi bo'lgan. Olib borilgan ilmiy-nazariy va arxeologik tahlillar quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi:

1. Vohada hayot va madaniy taraqqiyot miloddan avvalgi I mingillik ortalaridan to rivojlangan o'rta asrlargacha uzluksiz davom etgan.

2. Nurobod vohasi moddiy madaniyati (sopol, metall, me'morchilik) Markaziy Sug'id (Afrosiyob) madaniyatining ajralmas qismi bo'lishi bilan birga, cho'l mintaqasi chorvador aholisi madaniyati sintezini ham o'zida namoyon etadi.

Date: 9th October-2026

3. Savdo yollarining kesishuvida joylashgani vohaning iqtisodiy jihatdan barqaror rivojlanishini hamda Buxoro va Kesh (Qashqadaryo) bilan yaqin aloqada bo'lishini ta'minlagan.

4. Diniy e'tiqodlarda Zardushtiylik, an'anaviy animistik kultlar va keyinchalik Islom dini madaniyati ketma-ket va uzviy ravishda namoyon bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR VA MANBALAR RO'YXATI:

1. Gulyamov Y.G. Istoriya orosheniya Xorezma s drevneyshix vremen do nashix dnei. — Tashkent, 1957.
2. Shishkin V.A. Varaxsha. — M.: AN SSSR, 1963.
3. Xolmatov N.O. Central'nyy Sogd v drevnosti i srednevekov'ye: arxeologicheskiy analiz. — Samarkand, 2012.
4. Isakov O.I. Arxeologicheskiye pamyatniki Yuzhno-Zapadnogo Sogda. — Tashkent: Fan, 2005.
5. Botirov I.R. Nurobod vohasi qadimgi yodgorliklarining arxeologik kartografiyasi va tipologiyasi. // Ilmiy axborotnoma. — Samarqand, 2023. — № 4. — B. 45-50.
6. Botirov I.R., Xolmatov N.O. Markaziy Sug'idning janubi-g'arbiy chegaralari va ularning madaniy aloqalari. // O'zbekiston arxeologiyasi. — Samarqand, 2024. — № 1. — B. 12-19.
7. Marshak B.I. Sogdiyskoye serebro. Ocherki po istorii yuvelirnogo iskusstva. — M.: Nauka, 1971.
8. Buryakov Yu.F. Istoricheskaya topografiya drevnyix gorodov Samarkandskogo oazisa. — Tashkent: Fan, 1975.

